

пиратством около побережья Сомали. В контексте задержания и осуждения пиратов исследованы вопросы национальной и международной уголовной юрисдикции, проанализированы проблемы применения к пиратству принципа универсальной юрисдикции государств.

Ключевые слова: пиратство, национальная юрисдикция, принцип универсальной юрисдикции, международная юрисдикция.

Summary

Nigreieva O.O. Bringing to Responsibility for Piracy Crimes Committing: from National to International Jurisdiction. Article.

In the article some aspects of bringing to responsibility of persons guilty of piracy crimes committing are considered. The main attention is paid to the problem of piracy suppression at the cost of Somali. In the context of pirates' detention and conviction the issues of national and international penal jurisdiction were studied, the problems of application of universal jurisdiction principle for piracy were analyzed.

Keywords: piracy, national jurisdiction, universal jurisdiction principle, international jurisdiction.

УДК 343.12.001.361

Л. В. Мединська

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ ПРАВ СТОРІН У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Забезпечення реальної процесуальної активності учасників судового процесу можливе лише через використання ними закріплених у законі прав. Зобов'язати учасника судового розгляду реалізувати свої права не може ніхто. Але незалежно від використання процесуальних прав, виконання завдань, які стоять перед кожною із сторін процесу, та процесуального становища учасників судового розгляду не менш важливим є порядок забезпечення цих прав, тобто створення всіх необхідних умов для реальної їх реалізації та дотримання рівності сторін у судочинстві. У зв'язку з цим актуальним є аналіз прав сторони обвинувачення та сторони захисту у судовому процесі, реалізація яких виражається свободою сторін та впливає на змагання позицій у суді та забезпечує рівність прав у судочинстві.

Наведеним обумовлена мета дослідження, яка полягає у визначенні та обґрунтуванні критеріїв поділу прав сторін судового процесу у кримінальних справах на диспозитивні та диспозитивно-змагальні.

Закріплені у законі процесуальні права сторін судового процесу у кримінальних справах були предметом дослідження таких відомих науковців-процесуалістів, як Т. М. Добровольська, Л. Б. Ісмаїлова, Л. М. Лобойко, П. С. Пастухов, В. І. Шишкін та інші. Важливий внесок у дослідження даної проблематики зробили науковці цивільної та адміністративної процесуальної науки — В. Б. Авер'янов, Р. О. Куйбіда, В. К. Матвійчук. Незважаючи на це, у науці кримінального процесу відсутні дослідження критеріїв рівності процесуальних прав учасників судового процесу у кримінальних справах.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство України забезпечує рівність прав сторін у судовому розгляді, що є необхідною умовою і гарантією процесуального аспекту рівності.

Т. Н. Добровольська наголошує на тому, що для реалізації рівності перед кримінально-процесуальним законом важлива не відсутність різниці у правовому становищі обвинуваченого, потерпілого, свідка та інших учасників процесу, а те, що кожному обвинуваченому, кожному потерпілому, кожному свідку незалежно від його соціального, майнового, службового становища, раси, національності, віросповідання та інших обставин надано однакові права і на кожного обвинуваченого покладені однакові процесуальні обов'язки, які відповідають його процесуальному становищу у кримінальній справі [1, 84].

Тобто мова йде про однакові права та обов'язки для учасників судового процесу з єдиним процесуальним статусом. Але якщо учасники судового розгляду відстоюють протилежні позиції у процесі, тобто наділяються різним процесуальним становищем, наприклад потерпілий та підсудний, то чи можна говорити про рівність їх прав.

Як наголошує Р. О. Куйбіда, права чи обов'язки можуть бути різними залежно від того, в якій ролі особа виступає в процесі (підсудний, потерпілий, державний обвинувач тощо). Тобто рівність прав полягає в тому, що кожен з учасників судового процесу наділений правами і несе обов'язки, що адекватні його процесуальному становищу [2, 86].

Л. Б. Ісмаїлова розглядає рівність учасників судового процесу перед законом не лише як рівність однопорядкових учасників, а як рівність можливостей кожним з них здійснювати передбачені законом права [3, 22–23].

Російський науковець П. С. Пастухов зазначає, що рівність можливостей реалізується через суб'єктивні права, сутність яких полягає в тому, що вони в однаковій мірі зрівнюють громадян в їх можливостях, так як встановлюють загальні для всіх (і для кожного) межі можливої та належної поведінки, можливість вибору визначеного варіанта поведінки у встановлених нормою права межах [4, 19].

Таким чином, рівність прав у судочинстві означає надання всім учасникам процесу рівних можливостей захистити свої законні інтереси, використовуючи надані їм права.

Можливість вільно розпоряджатися своїми матеріальними та процесуальними правами є проявом диспозитивності в кримінальному процесі [5, 171–172].

Диспозитивність — характерна особливість кримінального процесу, яка проявляється в тому, що сторонам надається певний процесуальний статус та право самим вільно розпоряджатися своїми процесуальними правами: подавати чи не подавати докази, давати показання чи відмовитись від давання показань, заявляти клопотання чи ні, подавати скаргу чи не подавати тощо, включаючи право на примирення у визначених законом випадках [6, 116]. Тобто кожна особа має певну свободу у розпорядженні законними правами, і бажання чи, навпаки, його відсутність скористатися ними не впливає на рівність прав у судочинстві.

Досліджуючи поняття та структуру диспозитивного методу кримінально-процесуального права, Л. М. Лобойко наголошує на важливості основної його складової — свободи сторін [5, 172]. Тобто при розгляді кримінальної справи в суді сторони вільні у визначенні порядку захисту та реалізації своєї позиції, у межах наданих кримінально-процесуальним законом прав.

Складовою свободи сторін у кримінальному процесі є свобода щодо розпорядження процесуальними правами [7, 11]. Незважаючи на те, що свобода в розпорядженні матеріальними правами є характерною для цивільного процесу, Л. М. Лобойко визначає матеріальне право сторони в кримінальному процесі. Воно втілюється в поняття обвинувачення, а саме в його зміст та обсяг. Причому сторони мають визначальний вплив на якісні та кількісні характеристики обвинувачення: сторона обвинувачення — ініціюванням кримінального процесу і визначенням завданої злочином шкоди, розмір якої покладається в основу обвинувачення, сторона захисту — непогодженням з обвинуваченням [5, 178].

У цьому сенсі слід зазначити, що право сторони захисту не погоджуватись з обвинуваченням є вираженням свободи у розпорядженні підозрюваним, обвинуваченим, підсудним чи захисником одним зі своїх прав.

На думку В. І. Шишкіна, до числа елементів свободи розпорядження учасниками процесу процесуальними правами належать такі складові: 1) можливість вільного використання свого права щодо ініціювання процесу заінтересованою особою; 2) самостійний пошук і надання доказів щодо вимог звернення; 3) не тільки на суд покладається обов'язок щодо правової оцінки сукупності фактів, а й учасники процесу також зобов'язані довести значимість своїх аргументів та мотивів з аналітичною думкою щодо регуляції сформованих правовідносин відповідними нормами права; 4) обов'язок сторін заздалегідь до початку судового розгляду надати судові всю інформацію про докази і джерела їх надходження; 5) не лише сторони зобов'язані «розкрити свої карти», а й суд має право запровадити санкції проти тих осіб, які не виконують цієї вимоги [8, 12–15]. Вказані складові, на думку науковця, є загальними як для кримінального, так і для цивільного судочинства.

Свобода учасників судового процесу, на думку Л. М. Лобойка, виражається також через розпорядження й іншими правами, серед яких основними є такі: свобода у заявленні клопотань; свобода у заявленні відводів; свобода у поданні доказів; свобода виступу в судових дебатах тощо [5, 182]. Зазначені права надаються в рівній мірі кожній зі сторін процесу та забезпечують його змагальність.

Виходячи із змісту засади диспозитивності, Р. О. Куйбіда визначає закріплені за учасниками права щодо предмета спору як диспозитивні [2, 83].

В науці кримінального процесу відсутнє визначення поняття «диспозитивні права», хоча такі процесуалісти, як С. Л. Деревлянкін, Л. М. Лобойко, використовують вказаний термін у своїх дослідженнях [9, 5; 10, 87].

Визначається поняття «диспозитивні права» адміністративно-процесуальною наукою. Так, як зазначає В. Б. Авер'янов, для повноцінного захисту своїх суб'єктивних прав, свобод та інтересів в адміністративному суді особи, які беруть участь

у справі, повинні бути наділені цілим комплексом процесуальних прав, які можна поділити на диспозитивні й змагальні. Як продовжує науковець, диспозитивні права — це передбачені законом можливості сторони щодо розпорядження предметом заявлених в адміністративній справі вимог. Для доведення своєї позиції перед судом та спростування позиції іншої сторони особи, які беруть участь у справі, наділені рівними змагальними правами [11, 263–265].

Стаття 49 Кодексу адміністративного судочинства (КАС) України закріплює рівні процесуальні права та обов'язки та надає перелік прав осіб, які беруть участь у справі. Причому вказівки, які права є диспозитивними, а які змагальними, немає. Натомість коментар до вказаної норми КАС України, звертає увагу на два види процесуальних прав осіб, які беруть участь у справі: 1) змагальні процесуальні права; 2) диспозитивні процесуальні права [12, 356].

Як зазначає В. К. Матвійчук, до диспозитивних процесуальних прав належать такі, які визначені законом як можливості сторони на свій розсуд розпоряджатися предметом адміністративного позову (наприклад, право позивача звернутися до адміністративного суду з адміністративним позовом та право відповідача не визнавати адміністративний позов чи визнати його повністю або частково та інші). Під змагальними правами науковець розуміє визначені законом можливості сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо доведення своєї позиції перед судом та спростування позиції іншої сторони (право знати про дату, час і місце судового розгляду справи, про всі судові рішення, які ухвалюються у справі та стосуються інтересів відповідної особи, яка бере участь у справі, ознайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання і відводи та інші) [12, 358–363].

Аналізуючи вказані положення, з'ясуємо, чи обґрунтованим є їх застосування в кримінальному процесі. Чи можна визначити критерії поділу прав сторін в суді при розгляді кримінальної справи на диспозитивні та змагальні?

Як зазначено, диспозитивні права полягають в можливостях учасників процесу розпоряджатися визначеними законом правами щодо предмета спору, тобто право на звернення до суду, право змінювати свої вимоги або відмовитися від них, право визнати вимоги іншої сторони, право за взаємною згодою припинити спір [2, 83].

В кримінальному процесі право сторін розпоряджатися правами проявляється в декількох основних аспектах: 1) право на ініціювання кримінального процесу шляхом надання інформації про вчинений злочин органам дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду; 2) право розпоряджатися своїми матеріально-правовими вимогами (стосується справ приватного, публічно-приватного обвинувачення); 3) право розпоряджатися своїми процесуальними правами (заявляти клопотання, відводи, оскаржувати дії і рішення посадових осіб і органів, які ведуть процес); 4) право розпоряджатися доказовим матеріалом [10, 221].

Рівність диспозитивних прав означає їхню взаємну відповідність, пропорційність (право подати позов — право відповідача подати зустрічний позов і т. д.) [2, 86].

У суді право на ініціювання процесу у кримінальній справі може реалізуватися лише стосовно справ приватного обвинувачення. Тільки від волі потерпілого залежить, чи буде порушено таку справу і чи дістане вона повне вирішення у суді або ж буде закрита за примиренням сторін. Що стосується справ публічного обвинувачення, то диспозитивність проявляється відносно обсягу та зміни обвинувачення, розміру цивільного позову, оскарження судових рішень.

Обсяг обвинувачення визначається ще на етапі досудового розслідування спочатку слідчим, а потім прокурором, причому останній має право його змінити в суді. Тобто право визначати обсяг обвинувачення належить лише стороні обвинувачення. Однак якщо виходити з положення про рівні диспозитивні права у сторін, що означає їхню пропорційність, то праву сторони обвинувачення на визначення та зміну обвинувачення повинне відповідати пропорційне диспозитивне право сторони захисту.

Так, праву сторони обвинувачення визначати обсяг обвинувачення відповідає право сторони захисту не погоджуватись з обвинуваченням, а це є проявом свободи розпорядження обвинуваченим чи підсудним своїм правом. І навпаки, якщо ж останній визнає свою вину в пред'явленому йому обвинуваченні, то тим самим він демонструє, що готовий відповідати за діяння, яке він вчинив. Впливати ж на межі обвинувачення обидві сторони можуть через певні процесуальні засоби: заявлення клопотань, подання доказів, оскарження рішень суду тощо. А це здійснюється шляхом змагання позицій сторін в суді.

Диспозитивним правом сторони обвинувачення є право на подання цивільного позову у кримінальній справі. Відповідно до ст. 28 КПК України цивільний позов пред'являється до обвинуваченого або осіб, які несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого особою, яка зазнала матеріальної шкоди, тобто цивільним позивачем. У тих випадках, коли особа пред'являє позов про відшкодування спричиненої йому шкоди, він визнається одночасно потерпілим та цивільним позивачем [13, 85].

Праву цивільного позивача на подання позову відповідає пропорційне рівне диспозитивне право цивільного відповідача — визнавати позов чи заперечувати проти пред'явленого позову. В якості цивільного відповідача відповідно до ст. 51 КПК України може бути притягнуто батьків, опікунів, піклувальників або інших осіб, а також підприємства, установи та організації, які в силу закону несуть матеріальну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями обвинуваченого.

Варто зазначити, що згідно з ч. 2 ст. 28 КПК України особа, яка не пред'являла цивільного позову в кримінальній справі, а також особа, цивільний позов якої залишився без розгляду, має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства [14].

Для доведення своєї переконливості перед судом і спростування позиції іншої сторони особи, які беруть участь у справі, повинні бути наділені рівними змагальними правами, які у світлі принципу рівності учасників судового процесу перед законом мають бути однакові [2, 86].

Використовуючи за основу перелік змагальних процесуальних прав у адміністративному судочинстві, слід зазначити, що у кримінальному процесі такі ж права визначені в ст. 261 КПК України. Відповідно до вказаної статті сторона обвинувачення і сторона захисту користуються рівними правами на: заявлення відводів і клопотань; подання доказів; участь в дослідженні доказів і доведення їх переконливості перед судом; виступ у судових дебатах; оскарження процесуальних рішень суду.

Вказані права безперечно впливають на доведення своєї позиції перед судом та спростування позиції протилежної сторони, однак їх реалізація залежить від волевиявлення учасника процесу, і примус в цьому випадку є неприпустимим. Тож можна стверджувати, що змагальність судового процесу залежить від реалізації диспозитивних прав особи на будь-якому етапі судового процесу.

Дозволяє впливати на хід процесу право учасників на оскарження процесуальних рішень суду, яке впливає безпосередньо із конституційного права особи на забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду (ст. 129 Конституції України).

Реалізація права на оскарження судових рішень цілком залежить від волі учасників судового процесу і може мати наслідком скасування прийнятих рішень та продовження провадження по справі. Тобто лише особи, які вправі подавати апеляцію, визначають, чи достатнім для остаточного вирішення конкретної справи є її розгляд у суді першої інстанції, чи остаточне вирішення має бути результатом розгляду цієї справи в двох ієрархічно різних судових інстанціях.

Для доведення своєї позиції перед судом і спростування позиції іншої сторони особи мають право користуватися правовою допомогою [2, 84], тобто мають право на захисника чи представника.

Проаналізувавши процесуальні права учасників судового розгляду кримінальної справи, можна стверджувати, що їх поділ на «змагальні права» та «диспозитивні права» не є повністю обґрунтованим.

Як встановлено, диспозитивність проявляється в свободі розпорядження своїми процесуальними правами. Що ж стосується змагальності, то вона виражається в рівних можливостях сторін для відстоювання своєї позиції та оспорування позиції іншої сторони. Тому, обґрунтовуючи свою позицію чи спростовуючи позицію протилежної сторони, учасники судового процесу використовують процесуальні права, визначені законом. Причому розпорядження вказаними правами повністю залежить від волевиявлення сторін.

У зв'язку з цим можна стверджувати, що закріплені в законі процесуальні права учасників судового процесу є диспозитивними, оскільки їх реалізація повністю виражається свободою сторін. До таких прав необхідно відносити: право сторони обвинувачення на визначення обвинувачення в обвинувальному висновку та пропорційне право сторони захисту на заперечення пред'явленого обвинувачення у захисному висновку; право цивільного позивача на подання позову та пропорційне право цивільного позивача — визнавати позов чи заперечувати проти пред'явленого позову.

У той же час реалізація окремих процесуальних прав сторін впливає на порядок відстоювання своєї позиції в суді та спростування позиції іншої сторони, тобто на змагання позицій сторін. Тому такі права можна назвати диспозитивно-змагальними. Наприклад, право на подання доказів та участь в їх дослідженні, яке закріплене законом як процесуальне право сторони обвинувачення, так і сторони захисту. Закріплення вказаного положення в законі не зобов'язує сторін його реалізувати. В той же час розпорядження доказовим матеріалом впливає на змагання позицій сторін. Тому право на подання доказів та участь в їх дослідженні є диспозитивно-змагальним.

Окрім права на подання доказів та участь в їх дослідженні до диспозитивно-змагальних прав сторін необхідно відносити такі права: на заявлення клопотань та подання заперечення проти клопотань інших осіб; на виступ в судових дебатах; на оскарження процесуальних рішень суду; на користування професійною правовою допомогою.

Висновки. Таким чином, процесуальні права учасників судового процесу взаємно доповнюють один одного, взаємодіють між собою та сприяють захисту інтересів сторін. Сторони у вітчизняному судовому процесі вільні у визначенні порядку реалізації наданих кримінально-процесуальним законом прав та можуть використовувати однакові способи для відстоювання своєї позиції в суді.

Література

1. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса (вопросы теории и практики) / Т. Н. Добровольская. — М. : Юрид. лит., 1971. — 200 с.
2. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : [монографія] / Р. О. Куйбіда. — К. : Атіка, 2004. — 336 с.
3. Ісмаїлова Л. В. Процесуальні та стико-психологічні питання забезпечення рівності сторін в кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ісмаїлова Ліля Бекташівна. — К., 2007. — 216 с.
4. Пастухов П. С. Конституционный принцип равенства всех перед законом и судом в уголовном процессе Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Пастухов Павел Сысоевич. — М., 1998. — 203 с.
5. Лобойко Л. М. Методи кримінально-процесуального права : [монографія] / Л. М. Лобойко. — Д. : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. — 352 с.
6. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : [підручник] / В. М. Тертишник. [4-те вид., допов. і переробл.]. — К. : А.С.К., 2003. — 1120 с.
7. Нескороджена Л. Л. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Л. Нескороджена. — К., 2002. — 18 с.
8. Шишкін В. Диспозитивність — принцип судочинства // Право України. — 1999. — № 6. — С. 10–15.
9. Дерев'янкін С. Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. Л. Дерев'янкін — Х., 2005. — 20 с.
10. Лобойко Л. М. Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України : [монографія] / Л. М. Лобойко. — Д. : Юрид. акад. М-ва внутр. справ : Ліра лтд, 2004. — 216 с.
11. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / [заг. ред. В. Б. Авер'янова]. — К. : Факт, 2003. — 384 с.
12. Кодекс адміністративного судочинства України : наук.-практ. комент. В 2 т. Т. 1 / В. К. Матвійчук, І. О. Хар. — 2-ге вид. — К. : КНТ, 2008. — 788 с.
13. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : підручник / Л. М. Лобойко — К. : Істина, 2008. — 488 с.
14. Кримінально-процесуальний кодекс України: від 28 грудня 1960 року № 1001-056 [Електрон-

ний ресурс]. Режим доступу : <http://www/zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-05>.

Анотація

Медиська Л. В. Окремі питання забезпечення рівності прав сторін у кримінальних справах. — Стаття.

Розглядаються процесуальні права учасників судового розгляду кримінальної справи. Залежно від свободи розпорядження сторонами своїми правами та їх реалізації при відстоюванні своєї позиції у суді обґрунтовується поділ прав учасників процесу на диспозитивні та диспозитивно-змагальні.

Ключові слова: рівність прав сторін, судовий розгляд, диспозитивні права, диспозитивно-змагальні права.

Аннотация

Медиская Л. В. Отдельные вопросы обеспечения равенства прав сторон в уголовных делах. — Статья.

Рассматриваются процессуальные права участников судебного разбирательства уголовного дела. В зависимости от свободы распоряжения сторонами своими правами и их реализации при отстаивании своей позиции в суде обосновывается разделение прав участников процесса на диспозитивные и диспозитивно-состязательные.

Ключевые слова: равенство прав сторон, судебное разбирательство, диспозитивные права, диспозитивно-состязательные права.

Summary

Medynska L. V. Separate questions of providing of equality of rights for sides in criminal cases. Article.

This article researches judicial rights for the participants of judicial trial of criminal case. Depending on freedom of disposing of sides by the rights and their realization at defending of the position in a court, dividing of rights for the participants of process is grounded into dispositive/optional rights, optional and adversarial rights.

Keywords: equality of rights for sides, judicial trial, dispositive/optional rights, optional and adversarial rights.

УДК 343.13

І. В. Гловюк

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Важливість кримінально-процесуальної діяльності як різновиду правоохоронної діяльності держави завжди відзначалася у кримінально-процесуальній доктрині. Але ця проблематика досліджувалася, як правило, в аспекті поняття та сутності кримінального процесу, зв'язку діяльності та кримінально-процесуальних правовідносин, ефективності кримінально-процесуальної діяльності, діяльності окремих суб'єктів процесу, діяльності в окремих стадіях кримінального процесу, окремих напрямків кримінально-процесуальної діяльності, взаємозв'язку із ОРД як діяльнісних систем. Хоча питання щодо поняття та